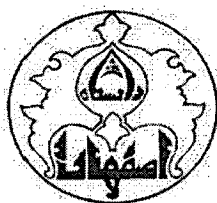

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۵۹۹ - ۲۰۱۸۲۴۱

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات-علوم قرآن و حدیث

بررسی تحلیلی کرامت و عزت نفس در قرآن و روان شناسی

استاد راهنما :

دکتر اعظم پرچم

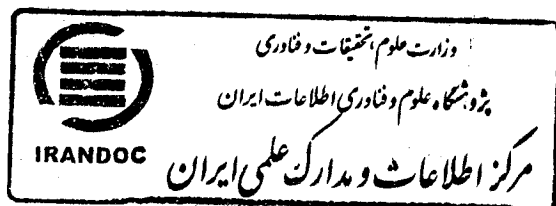
استاد مشاور:

دکتر مریم فاتحی زاده

پژوهشگر:

علیرضا جابروورزنده

اسفندماه ۱۳۸۸

۱۵۹۰۹۰

۱۳۹۰/۳/۱۸

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات

و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه

متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات - علوم قرآن و حدیث

آقای علیرضا جابروورزنه

تحت عنوان

بررسی تحلیلی کرامت و عزت نفس در قرآن و روان شناسی

در تاریخ ۱۳۸۸/۱۲/۱۱ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر اعظم پرچم با مرتبه ی علمی استادیار امضا

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر مریم فاتحی زاده با مرتبه ی علمی استادیار امضا

۳- استاد داور داخل گروه دکتر محمد رضا حاجی اسماعیلی با مرتبه ی علمی استادیار امضا

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر محمد باقر کجیاف با مرتبه ی علمی دانشیار امضا

امضای مدیر گروه

دکتر رضا شکرانی

پروردگارا

"چگونه شکر تو گویم که سراپای وجودم غرق در نعمت های توست..."

آنچنان آلاء و نعمت های تو در اطرافم انباشته است

که مرا مهال نه تشکر که شمارش نیست..."

انجام این پژوهش نیز نعمت و لطف تو بود و تشکر از کسانی که مرا در

پیشبرد آن یاری رساندند.

یادآوری برای تشکر توست:

استادان گرامی: خانم دکتر پرچم و خانم دکتر فاطمی زاده که با راهنمایی راهگشا و دلسوزانه خود، پیشرفت این پژوهش را

موجب شدند.

و نیز خانم کاظمیان و همه کسانی که مرا در انجام این کار یاری رساندند...

تقدیرم به پیشگاه مقدس امام عصر (عج)

تقدیرم به اسطوره های صبر و استقامت، پدر و مادرم

تقدیرم به فوآهر زاده ام **مهدی** که یارش همیشه در خاطرمان باقی است

و تقدیرم به آنان که وجودم برایشان همه رنج و وجودشان بر ایم مهر

آنان که فروغ نگاهشان، گرمی کلامشان و روشنی رویشان، سرمایه های باورانی زندگیم هستند

صمیمانه در برابر وجود گرامیشان زانوی ادب بر زمین می نهم

و با دلی مملو از عشق و محبت بر دستانشان بوسه می زنم.

بلندای وجودشان، همیشه استوار

چکیده

از دیدگاه قرآن هدف از خلقت انسان کمال است که در گرو کسب کرامت است. کرامت در قرآن از کریم بودن خداوند آغاز می شود که یکی از صفات جمالیه پرورگار و دارای مصادیق مختلفی در هستی است نظیر: کرامت قرآن، فرشتگان، انبیاء و سایر انسان ها.

از مبحث کرامت در روان شناسی با عنوان عزت نفس یاد گردیده که به معنای احساس ارزشمندی و سودمندی انسان نسبت به خود، که همراه ارزشیابی و ارزیابی است. روان شناسان در تبیین مفهوم عزت نفس، با قائل شدن به ارزشمندی وجودی انسان، هر آن چه را که موجب ارزش و پیشرفت و موفقیت شخص باشد، به عنوان ابزار و عامل ارتقاء عزت نفس بیان کرده، و در این راستا بیشتر به نقش عوامل محیطی و مادی در افزایش یا کاهش عزت نفس توجه نموده اند. این نگرش ایشان موجب برداشت و تلقی خاصی از این مقوله گردیده که در پاره ای موارد با اهداف اخلاقی و کمال انسان سازگار نیست.

قرآن با نگرشی خدا محور، تأیید الهی را میزان کرامت و عزت نفس انسان معرفی کرده و عامل اصلی در این راه را تقوا دانسته و نهایتاً امور محیطی و مادی را تنها ابزار و وسایل کمک دهنده برای نیل به اوصاف بر می شمارد، بر این اساس نارسایی نظر روان شناسان برای نیل به کرامت و عزت نفس انسان روشن می شود.

پژوهش حاضر سعی دارد، ضمن واکاوی و تبیین مفاهیم کرامت، عزت، فضل، و تقوا و بیان مصادیق واقعی آن ها از نظر قرآن، و همچنین تبیین مفهوم «عزت نفس» در حوزه روان شناسی، برای آشنایی و ایجاد راهکار های مناسب در خصوص کرامت و عزت نفس انسان؛ با روش توصیفی تحلیلی، بررسی بین دو حوزه قرآن و روان شناسی در این خصوص انجام دهد؛ تا نقاط اشتراک و افتراق بین این دو دیدگاه به دست آید، و راهکار های مناسب و صحیح جهت ایجاد کرامت و عزت واقعی افراد بشر ارائه گردد.

برخی از یافته های پژوهش حاضر عبارت است از اینکه:

جهان بینی قرآن، از نوع خدا محوری است و لذا مفهوم کرامت و عزت واقعی در ارتباط با خداوند معنادار می گردد. در این جهان بینی انسان با ایمان و عمل صالح، به این مهم دست می یابد در حالی که در روان شناسی وجود انسان صرف نظر از رفتارش ارزشمند است و انسان محوری، اساس عزت نفس انسان را تشکیل می دهد.

۱- عزت نفس از دیدگاه قرآن و روان شناسی، هر دو معنای ارزشمندی، کارایی مفید و احترام قائل شدن به خود را در بردارد؛ با این تفاوت که کرامت و عزت نفس در قرآن در قالب اندیشه و رفتار که بیشتر ناظر به امور معنوی است تجلی یافته اما در روان شناسی بخصوص انسان گرا بیشتر ناظر به امور مادی و محیطی است.

۲- مؤلفه های عزت نفس افراد در روان شناسی، در رشد و حفظ عزت نفس انسان مؤثر است اما با توجه به طرز تلقی خاص روان شناسی از مفاهیم مؤثر در شکل گیری شخصیت و عزت نفس انسان، در این دانش مؤلفه های خاصی پیرامون این موضوع ارائه گردیده، در حالی که در قرآن، تمامی این مؤلفه ها در تمام ابعاد همه با هم لحاظ شده اند.

کلید واژه ها: قرآن، روان شناسی، کرامت، عزت، عزت نفس، فضل، تقوا

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات پژوهش

- ۱-۱- تبیین مسأله ۱
- ۲-۱- اهداف ۳
- ۳-۱- پرسشها و سؤالات پژوهش ۳
- ۴-۱- پیشینه تحقیق ۳
- ۵-۱- روش های تحقیق و مراحل آن ۴
- ۶-۱- تعریف واژه های کلیدی ۵

فصل دوم: عزت نفس در روان شناسی

- مقدمه ۶
- ۱-۲- مفهوم خود ۹
- ۱-۱-۲- تاریخچه مفهوم خود ۱۰
- ۲-۱-۲- اهمیت مطالعه خود ۱۱
- ۳-۱-۲- ایجاد خود ۱۱
- ۴-۱-۲- ادراک خود ۱۲
- ۵-۱-۲- فرآیند های انگیزشی مربوط به خود ۱۳
- ۱-۵-۱-۲- دلایل جستجوی همسانی خود ۱۳
- ۶-۱-۲- خود آگاهی (آگاهی از خود) ۱۴
- ۷-۱-۲- اجزا و بخش های تقسیم بندی شده و طبقات «خود» ۱۵
- ۲-۲- عزت نفس ۱۶
- ۱-۲-۲- تعریف عزت نفس ۱۷
- ۲-۲-۲- اهمیت عزت نفس ۲۲
- ۳-۲-۲- عزت نفس و تجارب زندگی ۲۴
- ۴-۲-۲- رابطه بین عزت نفس و سایر متغیر های روان شناختی ۲۵
- ۱-۴-۲-۲- تفاوت عزت نفس با مفهوم خود ۲۶

عنوان	صفحه
۲-۴-۲-۲- تفاوت عزت نفس با اعتماد به نفس	۲۷
۳-۴-۲-۲- تفاوت عزت نفس با خویشتن پذیری	۲۷
۴-۴-۲-۲- تفاوت افتخار و عزت نفس	۲۷
۵-۲-۲- نظریه های روان شناسان در مورد تشکیل عزت نفس	۲۸
۱-۵-۲-۲- نظریه فروید	۲۹
۲-۵-۲-۲- نظر راجرز	۳۰
۳-۵-۲-۲- نظریه مازلو	۳۱
۱-۲- نمودار نیاز های اساسی انسان از نظر مازلو	۳۳
۴-۵-۲-۲- نظر آدلر	۳۵
۵-۵-۲-۲- نظر کوپر اسمیت	۳۷
۶-۵-۲-۲- نظر بنیس	۳۸
۷-۵-۲-۲- نظریه براندن	۴۰
۸-۵-۲-۲- نظریه آلپورت	۴۰
۹-۵-۲-۲- اشتراکات نظریه روان شناسان	۴۲
۶-۲-۲- شاخص های سلامت روان و عزت نفس در روان شناسی	۴۲
۷-۲-۲- ابعاد عزت نفس	۴۵
۱-۷-۲-۲- عزت نفس اجتماعی	۴۶
۲-۷-۲-۲- عزت نفس تحصیلی	۴۶
۳-۷-۲-۲- عزت نفس خانوادگی	۴۷
۴-۷-۲-۲- عزت نفس جسمانی	۴۷
۵-۷-۲-۲- عزت نفس کلی	۴۷
۸-۲-۲- عوامل ضعف عزت نفس	۴۸
۹-۲-۲- مؤلفه های اساسی عزت نفس	۴۹
۱-۹-۲-۲- دیگر مؤلفه های عزت نفس	۵۲
۲-۹-۲-۲- ارکان دوگانه عزت نفس	۵۲

عنوان	صفحه
عوامل بیرونی و درونی عزت نفس ۳-۹-۲-۲	۵۴
حفظ عزت نفس ۱۰-۲-۲	۵۵
عزت نفس، احترام و اعتقاد و عمل به ارزش ها ۱۱-۲-۲	۵۶
جمع بندی و نتایج حاصل از بحث ۳-۲	۵۷
فصل سوم: کرامت و تقوا در قرآن	
مقدمه	۶۰
شکل ۱-۳- نمودار دسته بندی اهداف تربیتی اسلام از دیدگاه شهید صدر	۶۲
۱-۳- انسان کامل	۶۳
۱-۱-۳- اعطای امات الهی به انسان	۶۵
۲-۱-۳- تعلیم اسما الهی به انسان	۶۶
۳-۱-۳- روح الهی منشا کرامت	۶۷
۲-۳- کرامت در قرآن	۶۹
۱-۲-۳- معنای لغوی و اصطلاحی کرامت و مشتقات آن	۷۰
۲-۲-۳- ساختار معنایی کرامت و کریم در قبل و بعد از اسلام	۷۴
۳-۲-۳- مصادیق کرامت در قرآن	۷۷
۱-۳-۲-۳- کرامت خداوند	۷۷
۲-۳-۲-۳- کرامت فرشتگان الهی	۸۱
۳-۳-۲-۳- کرامت قرآن	۸۳
۴-۳-۲-۳- کرامت انسان	۸۴
۱-۴-۳-۲-۳- کرامت پیامبران	۸۵
۲-۴-۳-۲-۳- کرامت سایر انسان ها	۸۸
۴-۲-۳- کرامت ذاتی و اکتسابی	۸۹
۱-۴-۲-۳- کرامت ذاتی	۸۹
۲-۴-۲-۳- کرامت اکتسابی	۹۲
۵-۲-۳- منابع کسب کرامت	۹۳

صفحه	عنوان
۹۳	۳-۲-۵-۱- خود شناسی
۹۶	۳-۲-۵-۲- ایمان
۹۷	۳-۲-۵-۳- عمل صالح
۹۹	۳-۲-۶- کرامت انسان و ویژگی های ناپسند او
۱۰۲	۳-۲-۷- دشواری و موانع دستیابی به کرامت
۱۰۲	۳-۲-۷-۱- نافرمانی الهی
۱۰۳	۳-۲-۷-۲- وسوسه و غلبه شیطان (احتناک)
۱۰۴	۳-۲-۷-۳- طغیان
۱۰۴	۳-۲-۷-۴- دنیا طلبی
۱۰۶	۳-۲-۸- تجسم کرامت در بهشت
۱۰۸	۳-۲-۹- جمع بندی و نتایج حاصل از بحث
۱۱۲	۳-۳- تقوا
۱۱۲	۳-۳-۱- معنای لغوی و اصطلاحی تقوا
۱۱۳	۳-۳-۲- تقوا از دیدگاه قرآن
۱۱۵	۳-۳-۱- تقوا و کرامت
۱۱۷	۳-۳-۲- تقوا و فرمانبرداری الهی، بهترین برّ و نیکی
۱۱۸	۳-۳-۳- تقوا و مراحل سه گانه ایمان و عمل صالح و احسان
۱۲۰	۳-۳-۴- تقوا و قرقان
۱۲۲	۳-۳-۵- تقوا و گشایش امور
۱۲۳	۳-۳-۶- مراتب تقوا در مراتب انسان ها
۱۲۴	۳-۳-۷- کانون تقوا
۱۲۶	۳-۳-۸- تقوا و اختیار
۱۲۷	۳-۳-۹- معرفت، اساس تقوای برتر
۱۲۸	۳-۳-۴- انواع تقوا

عنوان	صفحه
۳-۳-۵ جمع بندی و نتایج حاصل از بحث.....	۱۳۰
فصل چهار: عزت و فضل در قرآن کریم	
۴-۱- عزت نفس	۱۳۳
۴-۱-۱- معنای لغوی و اصطلاحی عزت	۱۳۴
۴-۱-۲- معنای لغوی و اصطلاحی نفس	۱۳۷
۴-۱-۴- عزت و عزیز در قرآن	۱۳۸
۴-۱-۴-۱- عزت ممدوح	۱۳۸
۴-۱-۴-۱- عزت خداوند	۱۳۸
الف- عزت مطلق خداوند	۱۳۹
ب- صفت عزیز در کنار دیگر صفات خداوند	۱۴۱
۴-۱-۴-۲- عزت رسول الهی و مؤمنان	۱۴۹
۴-۱-۴-۲- عزت مذموم	۱۵۱
۴-۱-۵- عوامل کسب عزت و حفظ آن	۱۵۳
۴-۱-۶- جمع بندی و نتایج حاصل از بحث	۱۵۹
۴-۲- فضل در قرآن	۱۶۳
۴-۲-۱- معنای لغوی و اصطلاحی فضل	۱۶۴
۴-۲-۲- فضل در قرآن	۱۶۶
۴-۲-۲-۱- انواع فضل	۱۶۶
۴-۲-۲-۲- ارتباط فضل با واژه های قرآن و بررسی منابع کسب آن	۱۷۲
۴-۲-۲-۲-۱- عزت و فضل	۱۷۳
۴-۲-۲-۲-۲- کرامت و فضل	۱۷۴
۴-۲-۲-۲-۳- قرآن و فضل	۱۷۶
۴-۲-۲-۲-۴- شکر و فضل	۱۷۶
۴-۲-۲-۲-۵- توبه، استغفار و فضل	۱۷۸
۴-۲-۲-۲-۶- نعمت و فضل	۱۸۰

عنوان	صفحه
۴-۲-۲-۷-عمل صالح و فضل	۱۸۱
۴-۲-۲-۸-صراط مستقیم و فضل	۱۸۳
۴-۲-۲-۹-فضل و شعائر الهی	۱۸۴
۴-۲-۲-۱۰-طلب رزق و روزی و فضل	۱۸۶
۴-۲-۳-تجلی کامل فضل الهی در بهشت	۱۸۷
۴-۲-۴-جمع بندی و نتایج حاصل از بحث	۱۸۸
فصل پنجم: بررسی تحلیلی کرامت و عزت نفس در قرآن و روان شناسی	
۵-۱-تعریف عزت و کرامت نفس در روان شناسی و قرآن	۱۹۲
۵-۲-انسان و دو بعد وجودی آن	۱۹۴
۵-۳-تأثیر معرفت نفس در ایجاد کرامت و عزت نفس	۱۹۵
۵-۴-خدا محوری در برابر انسان محوری	۱۹۷
۵-۵-نقش انگیزه های متعالی در عزت نفس انسان	۲۰۰
۵-۵-۱-نکات مثبت نظریه های روان شناسی در مورد نفس و انگیزه های متعالی	۲۰۱
۵-۵-۲-نظر قرآن در مورد نفس و انگیزه های متعالی	۲۰۲
۵-۶-کرامت، عزت و فضل در روان شناسی و قرآن	۲۰۳
۵-۶-۱-نسبت میان کرامت و عزت نفس	۲۰۵
۵-۶-۲-کرامت و عزت، مظهر انسان کامل	۲۰۶
۵-۷-دیدگاه روان شناسی و قرآن در مورد کمال و عزت نفس انسان	۲۰۶
۵-۷-۱-تفاوت در مبنا و معیار عزت نفس	۲۰۷
۵-۷-۲-خاستگاه کرامت و عزت نفس در روان شناسی و قرآن	۲۰۸
۵-۷-۳-رابطه نوع عمل و عزت نفس	۲۱۰
۵-۷-۴-ویژگی های شخص کریم و عزیز	۲۱۴
۵-۸-ابعاد عزت و کرامت در روان شناسی و قرآن	۲۱۶
۵-۸-۱-ابعاد عزت در روان شناسی	۲۱۶
۵-۸-۲-ابعاد عزت، کرامت، فضل در قرآن	۲۱۷

صفحه

عنوان

- ۲۲۴ ..... ۵-۹- منابع و مؤلفه های عزت و کرامت در روان شناسی و قرآن
- ۲۲۴ ..... ۵-۹-۱- منابع و مؤلفه های عزت نفس در روان شناسی
- ۲۲۶ ..... ۵-۹-۲- منابع و مؤلفه های اصلی ایجاد کرامت و عزت و فضل در قرآن
- ۲۲۹ ..... ۵-۹-۱-۲- مؤلفه های عزت و کرامت نفس از نظر بعد اجتماعی
- ۲۲۹ ..... ۵-۹-۲-۲- امور و وظایف خانوادگی در ایجاد عزت و کرامت نفس
- ۲۳۰ ..... ۵-۹-۲-۳- قواعد کلی تربیت کودک در روایات
- ۲۳۰ ..... ۵-۹-۳- بررسی برخی مؤلفه های عزت نفس در روان شناسی و قرآن
- ۲۳۳ ..... ۵-۱۰- رابطه عزت نفس با ویژگی هایی چون غرور و احساس و نیازمندی، در روان شناسی و قرآن
- ۲۳۷ ..... ۵-۱۱- هستی انسان از دیدگاه روان شناسی قرآن
- ۲۳۸ ..... ۵-۱۱-۱- نارسایی معیار های مادی در تعیین کمال و عزت انسانی
- ۲۳۹ ..... ۵-۱۲- جمع بندی
- ۲۴۲ ..... ۵-۱۳- نتایج و یافته های تحقیق
- ۲۴۶ ..... ۵-۱۴- پیشنهاد پژوهش
- ۲۴۷ ..... منابع و مأخذ

پیشگفتار

کرامت و عزت نفس از مشخصه های دیر پای شخصیت انسان است. ویژگی ای که با دارا بودن آن، شخصیت انسان شکل می گیرد و انسان را در گام نهادن در مسیر درست زندگی یاری می دهد و وجه مشخصه انسان ها از هم، در میزان اخلاق، رفتار، نیت، و به طور کلی شخصیت انسان است. در عصر حاضر، مادی گری و دنیا زدگی انسان ها را فرا گرفته و موجب شده انسان، از مسیر صحیح و درست منحرف شده و به سوی بیراهه برود، از هدف اصلی و کمال خود، که رضا و قرب الهی است، دور شود؛ در واقع عزت و کرامت واقعی خود را از دست بدهد و دچار عزت و کرامت کاذب گردد؛ در نتیجه به جای آراسته شدن به صفات و ویژگی های نیکو، و زوده شدن از صفات زشت، که در اصل عزت و کرامت واقعی است؛ به سوی زشتی ها و رذیلت ها که عزت و کرامت کاذب است، کشیده شود. در نتیجه شخصیت انسان متزلزل شده و در برخی از موارد موجب از بین رفتن آرامش گردیده است. بنابر این، یکی از روش های اصلاح این نگرش منفی، اصلاح الگوی کرامت و عزت نفس در دنیای بشری است که با روی آوردن به تعالیم الهی امکان پذیر است.

در عصر حاضر شناخت شخصیت و عزت نفس، برای حیات انسان ضروری است، زیرا انسانی که خود را مفید، کارآمد، و ارزشمند بداند و عزت نفس بالایی داشته باشد، از سلامت روانی بیشتری بهره مند بوده، در برابر استرس ها، مشکلات روانی، بلاها، رخداد ها و حوادث طبیعی، توان مقابله بیشتری خواهد داشت، در مقابل شخصی که از خود تصور منفی داشته باشد و عزت نفس او پایین باشد و خود را ناتوان، بی کفایت و بی ارزش بداند، به بسیاری از اختلال های روانی دچار شده، در موقعیت های دشوار زندگی، تاب مقاومت نخواهد داشت

عزت نفس از جمله مفاهیمی است که در چند دهه اخیر، مورد توجه بسیاری از روان شناسان و پژوهشگران قرار گرفته و یکی از موضوعات مهم جنبه های فردی، اجتماعی و روان شناختی است.

از نظر روان شناسان، نیاز به عزت نفس، اختصاص به افراد ویژه ای ندارد، بلکه همه افراد، صرف نظر از سن، جنسیت، زمینه فرهنگی، جهت و نوع کاری که در زندگی دارند، نیازمند عزت نفس هستند؛ چون عزت نفس واقعاً بر همه سطوح زندگی آدمی اثر می گذارد، و اگر این نیاز به صورت صحیح ارضا نشود، نیاز های گسترده تر، نظیر نیاز به خلاقیت، پیشرفت و یا درک استعداد بالقوه محدود می ماند.

علت دیگر تأکید روان شناسان، بر عزت نفس و اهتمام به آن، به واسطه تأثیر عمیق عزت نفس بر تحول شناختی، و عاطفی کودک است؛ بدین سبب نظام های تربیتی در درک و فهم آن سخت می کوشند.

این پژوهش در صدد است با تبیین مفهوم عزت نفس در روان شناسی، و همچنین تبیین و بررسی کرامت، عزت، فضل و تقوا و ارتباط آن ها با هم در قرآن با روش توصیفی تحلیلی از آیات و بهره گیری از تفاسیر؛ به مقایسه مفهوم کرامت و عزت نفس، بین مباحث قرآن و علم روان شناسی پردازد، تا بهترین راهکار ها را جهت ایجاد و تقویت عزت نفس انسان ارائه نماید.

خداوند، کرامت انسان را در سایه تقوای الهی معرفی می کند و بالاترین درجه کرامت را با تقوا ترین افراد می داند (حجرات/۱۳). «فضل» در قرآن، دارای مصادیق و مفاهیم مشترکی با کرامت و عزت است چون احسان، گذشت، بخشش، حسن خلق و ... ضمن این که هر چهار واژه کرامت، عزت، تقوا و فضل در گرو ایمان و عمل صالح شکل می گیرد، همچنین عواملی چون پیروی قرآن، انفاق، جهاد و شهادت در راه حق، اطاعت از خداوند، ازدواج، پیروی از شعائر و سنت های الهی، در میزان افزایش این صفات متعالی مؤثر است. بنابراین واژه های مربوطه دارای ارتباط و پیوستگی معنایی و مصداقی هستند و بررسی آن ها ضروری به نظر می رسد.

پژوهش حاضر، در ۵ فصل، به بررسی این موضوع خواهد پرداخت.

فصل اول، طرح مسئله و کلیات موضوع، مورد بررسی خواهد گرفت.

فصل دوم، به بررسی «عزت نفس» از دیدگاه روان شناسی خواهد پرداخت. این فصل شامل، تعریف عزت نفس، اهمیت موضوع عزت نفس، رابطه عزت نفس با متغیر هایی که در این حوزه مرتبط است، مانند «خود» و شناخت آن، نظریه های روان شناسان در مورد عزت نفس، منابع و مؤلفه های عزت نفس، ابعاد عزت نفس، خصوصیات افراد با میزان متغیر عزت نفس آن ها، و در آخر فصل مربوطه، به جمع بندی و نتایج حاصل از بحث این مقوله، ارائه خواهد شد.

فصل سوم، به بررسی «کرامت و تقوا» از منظر قرآن پرداخته خواهد شد. این فصل شامل سه بخش: انسان کامل، کرامت، و تقوا است، در بخش اول (انسان کامل) به بررسی انسان کامل در حوزه قرآن و آموزه های دینی پرداخته خواهد شد و سپس رابطه میان انسان کامل و دیگر واژه های مورد پژوهش در این رساله، بیان می شود.

بخش دوم (کرامت) عبارتند از: تعریف لغوی و اصطلاحی کرامت و مشتقات آن، مفهوم کرامت در قبل و بعد از اسلام، بررسی و بیان مصادیق افرادی کرامت در قرآن؛ شامل: - خداوند - فرشتگان - قرآن - انبیاء و سایر انسان ها، دسته بندی کرامت انسان ها به ذاتی و اکتسابی و بیان مفاهیم و مصادیق آن ها، بررسی ارتباط کرامت با دیگر واژه های اساسی و مهم قرآن، بررسی روایات وارد شده در این ارتباط، بررسی منابع کسب کرامت و موانع آن، و در آخر جمع بندی و نتایج حاصل از بحث کرامت در قرآن.

بخش سوم فصل سوم (تقوا)، عبارتند از: تعریف لغوی و اصطلاحی تقوا، نقش تقوا در رشد و شخصیت انسان، مفهوم تقوا از دیدگاه قرآن، ارتباط تقوا و کرامت، ارتباط تقوا با واژه های اساسی مرتبط در قرآن، بررسی عوامل ایجاد و موانع تقوا، روایات وارد شده در این خصوص، و جمع بندی و نتایج حاصله.

فصل چهارم شامل دو بخش: «عزت و فضل» در قرآن است. مباحث بخش اول عبارت است از: بررسی عزت در قرآن در ابعاد: تعریف لغوی و اصطلاحی عزت و مشتقات آن، انواع اصطلاحات واژه «عزیز»، رابطه عزت نفس و کمال، مصادیق عزیز در قرآن، ارتباط عزت با واژه های اساسی مرتبط در قرآن، بررسی منابع کسب عزت و موانع آن، بررسی عزت از نظر قرآن و روایات، و جمع بندی و نتیجه گیری مباحث.

مباحث بخش دوم فصل چهارم، به بررسی واژه «فضل» در قرآن پرداخته خواهد شد که شامل مواردی است چون: بررسی لغوی و اصطلاحی عزت، ارتباط «فضل» با کرامت و عزت در قرآن، بررسی انواع فضل در قرآن، بیان مصادیق و مفاهیم فضل، بررسی ارتباط فضل با واژه های مرتبط در قرآن، منابع کسب فضل و بررسی موانع آن، و جمع بندی و نتیجه گیری.

فصل پنجم مهم ترین فصل رساله است مربوط است به بررسی تحلیلی عزت و کرامت نفس، در دو حوزه قرآن و روان شناسی. در این فصل مشترکات و مفترقات عزت و کرامت در دو حوزه قرآن و روان شناسی بررسی می شود و شامل مباحثی چون، تعریف کرامت و عزت نفس در قرآن و روان شناسی، بررسی تأثیر معرفت نفس در ایجاد عزت نفس در روان شناسی و قرآن، عوامل حرکت انسان به سوی عزت نفس در روان شناسی و قرآن، ارتباط واژگان کرامت، فضل و عزت در روان شناسی و قرآن، کریم و عزیز مظهر انسان کامل، دیدگاه قرآن و روان شناسی در مورد کمال و عزت نفس انسان، تفاوت در مبنا و معیار کرامت و عزت نفس در روان شناسی و قرآن، رابطه نوع عمل و عزت نفس در روان شناسی و قرآن، ابعاد عزت نفس در روان شناسی و قرآن، بررسی مؤلفه های عزت نفس در روان شناسی و قرآن و بیان مشترکات و مفترقات آن ها، جمع بندی مطالب، و در آخر یافته های پژوهش ارائه خواهد شد.

امید است این پژوهش، شروعی برای تحقیقات و پژوهش های بیشتر، و زمینه ای برای نظریه پردازی روان شناسی اسلامی باشد، تا از یک سو علم روان شناسی، بوسیله مطالب وحی، غنی و پر بار گردد، و از سوی دیگر به تعالیم الهی عمل شده و شناخت بیشتری از مفاهیم قرآن بدست آمده و زمینه را برای تربیت بشر فراهم نماید.

لازم به تذکر است، رساله حاضر بدلیل پژوهشی بودن مطالب، از ذکر القاب و عناوین در مورد دانشمندان و مفسران اجتناب شده مگر لقب کسانی که مشهوریت یافته، مانند علامه طباطبایی، مجلسی و... بنابراین عدم ذکر القاب این بزرگواران، تنها علت پژوهشی بودن مطالب را دارد نه آن که ساحت بزرگواران را قصد بی احترامی و اهانت باشد. همچنین آیات به دلیل روشن بودن معانی، در بیشتر مواقع ترجمه نشده اند مگر این که متن یا جمله واضح نبوده یا نیاز به ذکر ترجمه داشته است.

فصل اول:

کلیات پژوهش

۱-۱- تبیین مسئله

از مهم ترین و اساسی ترین مسائل شخصیت انسان، مسئله کرامت و عزت نفس است. کریم جامع جمیع خصال خیر از نظر عمل، اخلاق، و علم است. کرم به معنای ضد پستی و فرومایگی (ابن منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۵۱۰) و گذشت و بخشش (ابن فارس، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۸۹۰) است. هر چیزی که در جایگاه خودش شریف و ارجمند باشد با واژه کرم توصیف می شود (راغب، ۱۴۱۲ق، ص ۷۰۷).

کرامت نیل به اعتلاء و بلندی ماوراء طبیعت و شکوفا کردن سرمایه فطرت خدا خواهی و نزهت از پستی و فرومایگی است. در اولین سوره نازل شده بر پیامبر اکرم (سوره علق) خداوند با صفت اکرم یاد شده "اقرأ و ریک الاکرم" وصف کرم برای خداوند، اسمی برای احسان و نعمت بخشیدن ظاهر و روشن اوست (همان، ص ۷۰۷).

قرآن کتابی کریم است یعنی برنامه آموزشی این کتاب آشنایی انسان به وصف کرامت است "آنه لقرآن کریم (واقعہ ۷۷) بنابراین همه مبادی و علل و عواملی که در متن یا حاشیه این کتاب است همراه کرامتند و همچنین اساس تعلیم و تربیت انسان کرامت است.

عزت در قرآن، یعنی حالتی که مانع از شکست و مغلوب شدن فرد شود. عزت نفس یعنی آراسته شدن به صفات نیکو و دوری از رذائل، تا حالتی برای انسان ایجاد شود که مانع مغلوب شدن در برابر هواهای نفسانی و غیر متعالی شود.

از طرفی در روان شناسی کرامت در قالب عزت نفس مطرح می شود و از آن به عنوان احساس ارزشمند بودن نام می برند. الیس عزت نفس را ارزشی که اطلاعات درون خود پنداره برای فرد دارد و در مورد اعتقادات فرد در مورد تمام چیزهایی است که در درون او هست، معرفی می کند (الیس پوپ و همکاران، ۱۹۸۹).

روان شناسان، منشأ «عزت نفس» را ارزشیابی و تأیید شخص از خویش می دانند که قضاوت خود و دیگران را در مورد او در بردارد. در اسلام منشأ کرامت و عزت نفس انسان در گرو رضایت خداوند است و انسان عزت و کرامت واقعی را از او می گیرد و چون انسان وجودی از وجود خدا دارد (حجر/۲۹) دارای ارزش است.

در روان شناسی، وجود انسان ارزش دارد، و انسان می تواند دارای استقلال باشد، بنابراین این بودن نوعی تجربه بی واسطه از خودمان و دنیایی است که ما را احاطه کرده است (دارابی، ۱۳۸۴، ص ۱۳۳)، روی این دیدگاه، فلسفه عزت نفس انسان، کانون توجه به «خود» و یا «وجود» انسان است، یعنی عزت نفس مساوی است با پرورش و رشد شخصیت و استعداد های انسان، در جهت تعالی زندگی فردی و اجتماعی او، که نوعی احساس رضایتمندی و مثبت برای فرد ایجاد می کند، که این احساس با نظر مثبت دیگران درباره آن فرد، و بازتاب نگرش دیگران در احساس خود فرد، همراه است که او را در تمام جهات فردی و اجتماعی زندگی، موفق و تأثیر گذار قرار می دهد.

در قرآن، انسان از آن جهت که وجودی از وجود خدا دارد (حجر/۲۹) دارای ارزش است، و ارزش انسان به روح او است و نه جسم، زیرا خداوند در خلقت انسان، جنبه بدنی او را به گیل نسبت داد، و جنبه روحی او را به خود (ص/۷۱-۷۲).

از نظر قرآن عوامل اصلی کرامت، عزت و فضل انسان در گرو سه عامل مهم یعنی: ۱- ایمان، ۲- عمل صالح، و ۳- تقواست. قدرت، مال، موقعیت، نیرو، علم، فرزند و غیره، معیار اصلی کرامت و عزت نیستند بلکه ارزش انسان، به تقوای او است (حجرات/۱۳)، و این عوامل به عنوان ابزار و وسیله، می توانند با معیار تقوا، کرامت و عزت نفس بیشتری ایجاد کنند. این ارزش (تقوا) در گرو ایمان و عمل صالح شکل می گیرد (آل عمران/۱۰۲؛ بقره/۲۱؛ بقره/۱۷۷).

این پژوهش در صدد آن است که ابتدا مفهوم عزت نفس را در ابعاد مختلف در حوزه روان شناسی بررسی نموده و سپس به روش توصیفی- تحلیلی با بهره گیری از آیات و تفاسیر معتبر، مفاهیم کرامت و عزت نفس و

تقوا و فضل را در قرآن تبیین نماید تا ضمن بیان نقاط اشتراک و افتراق این دو دیدگاه، زمینه ای برای نظریه پردازی روان شناسی اسلامی مهیا سازد.

۱-۲- اهداف پژوهش:

- ۱- تبیین معنای عزت نفس در روان شناسی
- ۲- تبیین معنای کرامت، تقوا، عزت، و فضل در قرآن
- ۳- تبیین دیدگاه قرآن و روان شناسی در معنای کرامت و عزت نفس

۱-۳- پرسشها و سوالات پژوهش:

- ۱- مؤلفه های عزت نفس در روان شناسی چیست؟
- ۲- مؤلفه های کرامت، تقوا، عزت و فضل در قرآن چیست؟
- ۳- تفاوت و تشابه دیدگاه های روان شناسی و قرآن در مورد کرامت و عزت نفس چیست؟

۱-۴- پیشینه تحقیق:

کرامت و عزت نفس مسئله ای است که همواره مورد توجه دانشمندان و مفسران اسلامی بوده و در این زمینه نکاتی به رشته تحریر درآمده و در کتاب های اخلاقی به این مسئله توجه شده و نکات آموزنده ای در این مورد مطرح شده کتاب هایی مانند اخلاق ناصری، مقدمه العبر ابن خلدون، المحجۀ البيضاء، احیاء علوم الدین غزالی و... اما از قدیم الایام کتاب مستقلی در این زمینه نگارش نیافته و تنها مفسران قرآن ذیل واژه های «کرم، فضل، تقوی، عزّ و...» در تفاسیر مطالبی راجع عزت نفس و کرامت ارائه نموده اند. جوادی آملی (۱۳۶۶) بحث را به صورت مفهومی- تئوری به بررسی گذاشته و مطهری (۱۳۸۴) به صورت موجز به این موضوع پرداخته اند. در روان شناسی عزت نفس بخشی از یک سازه وسیع یعنی رشد "خود" است.

موضوع عزت نفس از نظر قدمت، در مباحثی که عالمان و فیلسوفان تعلیم و تربیت در گذشته داشته اند، ریشه دارد. در طول هزاران سال گذشته، گزارش های تاریخی، نظریات فیلسوفان و اندیشه وران بر این مطلب گواهی دارند که برای انسان هیچ حکم ارزشی مهم تر از داوری وی درباره خودش نیست. در طول صد سال گذشته، بسیاری از روان شناسان، این نظریه را پذیرفته اند که انسان نیاز مند عزت نفس است (آدلر، ۱۹۳۰،